

YURTIÇİ TASARRUFLARI BELİRLEYEN FAKTÖRLER VE TÜRKİYE İÇİN BİR DEĞERLENDİRME (1990-2016)¹

Serap BARİŞ²

ÖZ

Tasarruflar, ekonomik büyüme ve kalkınmanın motoru olan yatırımların en temel finansman kaynağı olduğundan, ülke ekonomileri için son derece önemlidir. Ancak, Türkiye’de 2000’li yılların başlarından itibaren gerek toplam tasarruflar gerekse hanehalkı tasarrufları sürekli düşüş göstermektedir. Tasarruflardaki bu düşüşün arkasındaki nedenleri ve tasarrufları belirleyen faktörleri anlamak önemlidir. Bu çalışma tasarrufların belirleyicilerini inceleyen araştırmalara odaklanarak, makro ve mikro düzeyde Türkiye’de tasarrufları belirleyen faktörleri incelemiştir. Çalışmanın sonucunda makro düzeyde tasarrufları gelir, ekonomik büyüme, enflasyon, reel faiz haddi, kamu tasarruf oranı, özel sektöre verilen kredilerin GSYH içindeki payı, finansal gelişmişlik, bağımlılık oranı, cari açık, dış ticaret haddi, kadınların işgücüne katılım oranı; mikro düzeyde ise gelir, yaş ve eğitim düzeyi, hanehalkı büyüklüğü, sosyal güvenlik kurumuna kayıtlı olma, işteki istihdam durumu, kır ya da kentte yaşama, ev-araba sahibi olma durumu Türkiye’de tasarrufları belirleyen faktörler olarak öne çıkmaktadır. Türkiye’de tasarrufların belirleyicilerini anlamak, tasarrufu etkili bir şekilde teşvik eden araçların ve politikaların tasarlanmasına ve uygulanmasına yardımcı olacaktır.

Anahtar kavramlar: Tasarruf, Türkiye.

Jel Kodu: E21,O16

FACTORS WHICH DETERMINE DOMESTIC SAVINGS AND AN ASSESSMENT FOR TURKEY (1990-2016)

ABSTRACT

Savings are of high importance for the countries’ economies as they are fundamental financing sources of investments which are the engine of economic growth and development. However; both total savings and household savings have been indicating a constant decrease in Turkey from the beginning of 2000s. It is important to comprehend the reasons lying behind this decrease in the savings as well as factors which determine the savings. This study analyzes factors which determine savings in Turkey in micro and macro level by focusing on determinants of the savings. Study results suggest that factors which determine savings in Turkey in macro level are income, economic growth, inflation, real interest rate, public saving rate, share of credits provided to private sector in GDP in macro level, financial development, dependency rate, current deficit, foreign trade rate, participation of women while factors which determine savings in Turkey in micro level are income, age and education level, household size, registration in social security institution, employment status, living in rural or urban areas, ownership of house-car. Understanding the determinants of savings in Turkey will help the design and implementation of instruments and policies which encourage the savings efficiently.

Key words: Saving, Türkiye.

Jel Codes: E21,O16

¹ Bu çalışma yazarın “Yurtiçi Tasarruflar ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Teori ve Türkiye Örneği” isimli doktora tez çalışmasından faydalanılarak üretilmiştir.

² Yrd. Doç. Dr., Gaziosmanpaşa Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, serap.baris@gop.edu.tr.

GİRİŞ

Tasarruflar, hem ekonomik büyüme ve kalkınmanın sağlanmasında hem de toplumun refahının yükseltilmesinde önemli bir yere sahiptir. Özellikle GOÜ'lerde tasarruf oranlarının düşüklüğü bu ülkelerin tasarruf açığı sorunuyla karşı karşıya kalmalarına neden olmaktadır. Tasarruf açığı ve bunun yol açtığı sorunlar nedeniyle tasarruflar, birçok teorik ve ampirik çalışmaya konu edilmektedir. Geleneksel iktisat teorisine göre düşük gelir düzeyinin yol açtığı tasarruf düşüklüğü, yatırımların düşük düzeyde gerçekleşmesine yol açarak istihdamın, üretimin, milli gelirin ve tekrar tasarrufun yetersiz olmasına neden olmaktadır. Bir kısır döngü içinde olan bu ülkeler, tasarruf açıklarını kapatmak için kısa vadede yurtdışı tasarruflara başvurmaktadırlar. Orta ve uzun vadede ise tasarrufları artıracak politika uygulamalarına yönelmektedirler.

Literatürde tasarruflar ile ilgili çalışmalar genellikle iki temel hipoteze dayandırılmaktadır. Birincisi, Friedman'ın "Sürekli Gelir Hipotezi"dir. Hipotez tasarrufların belirleyicisi olarak ele aldığı geliri, sürekli gelir ve geçici gelir olarak iki şekilde değerlendirir. Hipoteze göre bireyin tüketimi, sürekli gelirine bağlı olarak değişmekte, geçici gelirini ise tasarrufta bulunmaktadır. Tasarruf çalışmalarına öncülük eden ikinci hipotez ise Ando ve Modigliani'nin "Yaşam Boyu Gelir Hipotezi"dir. Hipoteze göre, bireyler çalıştıkları yıllar boyunca elde ettikleri gelirlerini tasarruf ederek tüm yaşamlarına yaymakta yani tüketim düzleştirmesi yapmaktadırlar.

Hanekalkı tasarruf kuramlarının ortaya atılmasından sonra bir çok araştırmacı, bu kuramlardan elde edilen deneyimlerden yola çıkarak çeşitli ampirik modeller geliştirmiştir. Bu modellerde hem ülke içinde hem de ülkelerarasında tasarrufları belirleyen değişkenler ve bunların etkileri gözlenmiştir. Çeşitli ülke(ler) ya da ülke grupları ve farklı yöntemler kullanılarak yapılan çalışmalar, tasarrufların belirleyicilerine ilişkin çeşitli bulgular sunmaktadır. Bu çalışmada tasarrufları belirleyen faktörlere ilişkin teorik ve ampirik literatür ile Türkiye'de tasarrufların makro ve mikro belirleyicileri ortaya koyulacaktır. 1990-2016 döneminde Türkiye'de yapılan ampirik çalışmalar ikili bir ayırıma (makro ve mikro düzeyde) tabi tutularak analiz edilmiş ve bu çalışmalarda tasarrufları açıklayan faktörler belirlenmiştir. İncelenen dönem olarak 1990-2016 döneminin seçilmesinin nedeni, Türkiye'de tasarruflarla ilgili çalışmaların bu dönemde yoğunluk kazanmaya başlamasındandır. Çalışmada sırasıyla tasarrufları belirleyen ekonomik faktörler ve sosyo-demografik faktörler açıklanmış, ardından Türkiye'de tasarrufları belirleyen faktörler incelenmiştir.

1. EKONOMİK FAKTÖRLER

İlgili literatürde tasarrufları belirleyen ve yaygın olarak öne çıkan ekonomik faktörler olarak kamu tasarrufları, bütçe açıkları, sosyal güvenlik sistemi, reel faiz oranları, finansal gelişme ve derinleşme, borçlanma limiti, gelir ve ekonomik büyüme, gelir dağılımı, enflasyon oranı ve ticaret hadleri sıralanabilir. Çalışmanın bu kısmında tasarrufları etkileyen bu ekonomik faktörlere ilişkin teorik ve ampirik literatür ele alınacaktır.

1.1. Kamu Tasarrufları

Bireylerin gelir ve harcama kararları üzerinde kamu politikalarının etkisi, kamu açıkları (tasarrufları) ilişkilidir. Yaşam boyu gelir hipotezi, kamu tasarruflarındaki bir azalmayla tüketimin artma eğilimine gireceğini; tasarruf eğiliminin azalacağını ve vergi yükünün gelecek nesillere kayacağını ileri sürer. Böylece, kamu tasarruflarındaki bir azalmanın ulusal tasarrufları azaltacağı öngörülmektedir. Dolayısıyla kamu tasarruflarındaki bir artışın ulusal tasarrufları artıracığı belirtilir (Dayal-Gulati ve Thimann, 1997; Agrawal, 2001:504). Keynesyen model ise, özel tasarruflardaki artışın kamu tasarrufundaki geçici azalıştan dolayı ortaya çıktığını ileri sürer (Özcan ve Günay, 2011:33).

Ricardocu denklik teoremi ise farklı bir perspektiften bakarak, kamu açıklarının vergi ya da borçlanmayla finansmanın bireylerin tüketim/tasarruf kararlarında hiçbir etkisinin olmayacağını ileri sürmektedir. Kamu borçlanma senetlerine sahip olan rasyonel bireyler, borç geri ödemelerinin vergi gelirleriyle yapılacağını bilincinde olduklarından, bu senetlerin gelirlerini gelecekteki vergi ödemeleri için tasarruf ederler (Barro, 1974:1095; Ricciuti, 2003:57). Dolayısıyla vergi yerine borçlanma sebebiyle meydana gelen kamu tasarruflarındaki bir düşüş, eşdeğer miktarda özel tasarruflarda artışlara neden olacak ve toplam tasarruflar üzerinde bir etki oluşturmayacaktır.

Ricardocu denklik hipotezi teoride geçerliliğini korumakla birlikte, gelişmiş ülkeler üzerine yapılan analizlerde genellikle reddedilmektedir (Corbo ve Schmidt-Hebbel, 1991).

Kamu tasarruflarının özel ve toplam tasarruflar üzerindeki etkisi bir çok ampirik çalışmada incelenmiştir. Örneğin, Corbo ve Schmidt-Hebbel (1991) ve Edwards (1996) kamu tasarruflarındaki bir artışın özel tasarrufları düşürdüğü sonucuna ulaşmışlardır. Diğer pek çok çalışmada kamu tasarruf oranlarındaki artışların özel tasarrufları azalttığı -dışladığı (crowding-out)- sonucuna ulaşılmıştır (Loayza vd., 2000a; Özcan vd., 2003; Athukorola ve Sen, 2004).

1.2. Bütçe Açıkları

Bütçe açıklarıyla kamu tasarrufları arasındaki ilişki, uygulanan kamu politikaları açısından önemli bir yere sahiptir. Bütçe açıklarıyla ilgili klasik iktisadi görüş, bu açıkların ulusal tasarrufları ve yatırımları azaltacağından dış açığa neden olacağı yönündedir. Bu nedenle klasik görüş denk bütçeyi savunur. Bütçe açığını savunanlar da vardır. Teoriye göre bütçe açığındaki bir artış, özel tasarrufları uyaracaktır. Bu durum iki kanal yoluyla gerçekleşir: İlk olarak, basit Keynesyen görüşe göre bütçe açığındaki artış gelir düzeyini çoğaltan mekanizmasıyla artırır ve sonuç olarak tasarrufları yükseltir. İkinci olarak ise Ricardocu Denklik Teoremine göre bütçe açığındaki bir artış, gelecekte vergi yüklerinde bir artış beledikleri için, rasyonel bireylerin tüketimlerini azaltarak, özel tasarrufları teşvik eder (Shiimi ve Kadhikwa, 1999:9-10). Barro (1974)'ya göre, bütçe açıklarının ulusal tasarruf düzeyi ile bir ilişkisi yoktur. Çünkü tasarruflardaki bir artış, bütçe açıklarını dengeleyerek etkisiz hale getirir. ABD'deki bu konudaki tecrübeler Eisner (1994) dışında Barro'nun görüşünü desteklememektedir³. ABD'nin 1980'lerin başındaki bütçe açıklarındaki artışa dikkat çeken Nixon ve Wilkinson (1999)'a göre, eğer Barro'nun hipotezi geçerli olsaydı, aynı dönemde özel tasarrufların da artması gerekirdi. Oysa aynı dönemde özel tasarruflar azalmıştır. Poterba ve Summers (1987), Pradhan ve Upadhyaya (2001) ve Şimşek (2005) bütçe açıklarındaki artışların özel tasarrufları azalttığını göstermişlerdir.

1.3. Sosyal Güvenlik Sistemi

Kamu politikasıyla ilgili diğer bir değişken, hükümetçe sağlanan sosyal güvenlik sistemidir. Sosyal güvenlik sistemi tasarrufları üç şekilde etkileyebilir. Birincisi, sosyal güvenlik gelirin tüketim eğilimi yüksek olan yaşlı bireylere yeniden dağılımına yol açarak tasarrufların azalmasına neden olur. Bu etkiye gelir etkisi denir (Kopits ve Gotur, 1980:85). İkincisi, sosyal güvenlik bireylerin emekli olduklarında gelir temin etmelerini sağladığından çalıştıkları yıllarda emeklilik dönemi için biriktirmeyi hedefledikleri varlık ihtiyacını azaltır (Leimer ve Lesnoy, 1982). Bu etki ikame etkisi olarak bilinir. Yaşam boyu gelir hipotezi, zorunlu ve gönüllü tasarruflar arasındaki ikame etkisi nedeniyle, sosyal güvenlik kesintilerinin kişisel tasarrufları azaltıcı etkisi olduğunu belirtir. Dolayısıyla sosyal güvenlik kesintileri, tasarruflar üzerinde olumsuz etkide bulunabilir.

Sosyal güvenliğin tasarruflar üzerindeki üçüncü etkisi ise emeklilik yaşıyla/süresiyle ilgilidir. Kamunun sağladığı sosyal güvenlik sistemi bireylerin emekli olma yaşını düşürebilir, dolayısıyla bireyler emekliliklerinde yeterli gelir elde edebilmek için tasarruflarını artırır. Bu etki de emeklilik etkisi olarak bilinir (Munnell, 1974:553). Erken emeklilik (emeklilik yaşının düşük olması), kazanç yıllarının kısa emeklilik yıllarının uzun olacağı anlamına gelir (Leimer ve Lesnoy, 1982). Bu durum tasarrufların artmasına neden olur. Emeklilik yaşının yüksek olması ise emeklilikte geçirilecek sürenin az olması anlamına geldiğinden tasarrufların azalmasına yol açar (Horioka, 1990:71).

Literatürde daha çok ikame ve gelir etkisi üzerinde durulmaktadır (Kopits ve Gotur, 1980:185). Bu etkilerden başka, sosyal güvenliği fonlamada kullanılan metoda bağlı olarak sosyal güvenlik sisteminin tasarruflar üzerindeki etkisi değişebilir. Örneğin, kaynakta kesme sisteminde çalışan nüfustan yüksek oranda kesilen katkılar yaşlı nüfusa aktarılır. Yaşlıların tasarruf oranı çalışanlardan düşük olduğundan toplam tasarruflar diğer fonlama sistemlerine göre daha düşük olur (Hussain ve Brookins, 2001:158).

³Barro'nun hipotezini destekleyen Eisner, ABD'nin 1972-1991 dönemi verilerini kullanarak yaptığı çalışmada, bütçe açıklarının ulusal tasarrufları artırdığını göstermiştir. Yazar, ulusal tasarruflar üzerindeki bu artan etkiyi Keynesyen genişleme mekanizmasıyla açıklamaktadır. Bütçe açıkları istihdamı, tüketimi ve yatırımları daha fazla uyarak ulusal tasarrufları artırabilmektedir (Eisner, 1994:181).

İkame ve emeklilik etkisi birbirine ters yönde işler ve sosyal güvenliğin kişisel tasarruflar üzerindeki etkisi, hangi etkinin daha büyük olduğuna göre değişir. İkame etkisi emeklilik etkisinden büyükse kişisel tasarruflar azalacak; tersi durumda ise tasarruflar artacaktır (Leimer ve Lesnoy, 1982). Dolayısıyla sosyal güvenliğin tasarruflar üzerindeki net etkisi belli değildir.

Konuyla ilgili yapılan ampirik çalışmalarda farklı sonuçlar elde edilmiştir. Feldstein (1980; 1995) ve Edwards (1995) emeklilik sisteminin, Horioka (1990) ise emeklilik yaşının özel tasarruflar üzerinde negatif etkisi olduğu sonucuna ulaşırken; Kopits ve Gotur (1980), sanayileşmiş ülkelerde sosyal güvenlik sisteminin özel tasarrufları artırdığı; Koskela ve Viren (1983) sosyal güvenliğin tasarruflar üzerinde etkisi olmadığını sonucuna ulaşmışlardır. Sonuç olarak, hem teorik hem de ampirik literatürde, sosyal güvenliğin tasarruflar üzerindeki etkisi konusunda bir görüş birliğinden söz etmek oldukça güçtür.

1.4. Reel Faiz Oranları

Yaşam boyu gelir hipotezine göre, tasarrufları etkileyen değişkenlerden biri reel faiz oranlarıdır. Ancak reel faiz oranlarının tasarruf/tüketim üzerindeki etkisi net değildir. Faiz oranlarındaki değişme, ters yönde ikame ve gelir etkilerine neden olmaktadır⁴. İkame ve gelir etkilerinden dolayı tüketici ikinci dönemde daha fazla tüketmektedir. Birinci dönemde tüketimin ne olacağı ikame ve gelir etkilerinin büyüklüğüne bağlıdır. İkame etkisi gelir etkisinden büyükse, faiz haddinin artması sonucu bugünkü tüketim azalırken, gelir etkisi ikame etkisinden büyükse faiz haddinin artması sonucu bugünkü tüketim artar (Athukorala ve Sen, 2004:494). Ancak düşük gelir düzeylerinde tasarrufların faiz hassasiyeti ortadan kalkabilir. Eğer tüketicilerin birinci dönemdeki geliri ancak temel ihtiyaçlarını karşılıyorsa, faiz haddi ne olursa olsun tasarrufu artırmak imkânsızdır (Ogaki vd., 1996).

McKinnon ve Shaw hipotezinde ise faiz oranlarının tasarruflar üzerindeki etkisi finansal serbestleşmenin düzeyine bağlıdır. Hipotez, finansal piyasaların gelişmediği GOÜ'lerde finansal piyasaların baskı altında tutulmasından dolayı faiz oranlarının düşük gerçekleştiğini ileri sürmektedir. Finansal piyasalar üzerindeki bu baskı, tasarrufların ve dolayısıyla yatırımların düşük kalmasına yol açarak, ekonomik büyümenin düşük düzeylerde gerçekleşmesine neden olduğu ifade edilir. McKinnon ve Shaw yaklaşımına göre, GOÜ'lerdeki finansal serbestleşme politikalarıyla faiz oranları, arz ve talep koşullarıyla serbestçe daha yüksek düzeylerde belirlenebilecektir. Bir ülkede reel faiz oranlarının yüksek olması, tasarruf oranlarını artırarak yatırımlar için gerekli fonların sağlanmasına ve dolayısıyla ekonomik büyümenin artmasına neden olacaktır (McKinnon, 1973, 117). Dolayısıyla hipoteze göre, GOÜ'lerde reel faiz oranındaki bir değişimin tasarruf üzerindeki net etkisi pozitif olabilecektir (Athukorala ve Sen, 2004: 494).

Bütün bu teorik açıklamalara ilave olarak, yüksek faiz oranları yüksek kamu borcu olan ülkeler için kamu tasarruflarını azaltabilir. Çünkü bu ülkeler borçlarını ödemek ve bu ödemeleri öncelikle kendi tasarruflarından yapmak zorundadırlar (Hussain ve Brookins, 2001:158).

Reel faiz oranlarının tasarruf davranışları üzerindeki rolünü ölçmek oldukça güçtür. Bununla ilgili önemli problemlerden biri, özellikle GOÜ'lerde finansal piyasaların zayıf olması ve hükümetlerin faiz oranlarını piyasa seviyesinin dışında (altında ya da üstünde) belirlemesidir. Buna rağmen bazı GOÜ'lerde, finansal piyasaların liberalleşmesiyle reel faiz oranlarının yükselmesinin tasarrufları artırdığına dair deliller vardır. Örneğin, Güney Kore, Endonezya, Arjantin ve Pakistan'daki tasarruf oranlarındaki artış yüksek faiz oranlarıyla ilişkili bulunmuştur (Ostry ve Reinhart, 1995:7). Diğer bir problem ise, GOÜ'lerde faiz hadlerinin tasarruflar üzerindeki etkisinin küçük ya da önemsiz olmasıdır. Çünkü bu ülkelerde gelir düzeyi çok düşük yani geçimlik düzeyde olduğundan, faiz hadlerindeki değişmelere karşı bireylerin tasarruflarını artırmaları beklenemez.

⁴ Faiz haddi yükseldiğinde, bugünkü tüketimin maliyeti artar ve tüketici bugünkü tüketimin yerine yarınki tüketimi ikame eder ki, bu etki ikame etkisidir. Diğer bir ifadeyle, faiz haddi yükselince ikame etkisi nedeniyle tüketici birinci dönemde daha az, ikinci dönemde daha fazla tüketir. Böylece bugünkü tasarruflarda bir artış olacaktır. Faiz haddi düştüğünde ise birinci dönemde daha fazla tüketileceğinden, bugünkü tasarruflar azalacaktır. Öte yandan hanehalkının net bir ödünç veren olduğu durumda, faiz oranlarındaki artış hanehalkının yaşam boyu gelirini yükseltir, sonuçta tüketim artarken tasarruflar azalır (Athukorala ve Sen, 2004: 494). Bu etki ise gelir etkisi olarak bilinir.

Faiz oranlarının tasarruflar üzerindeki etkisini sınavan ampirik çalışmalar, farklı sonuçlar ortaya koymaktadır. Bu çalışmalarda faiz oranlarının tasarruflar üzerinde pozitif (Fry, 1980; Koskela ve Viren, 1982; Summers, 1982; Thornton ve Poudlay, 1990; Balassa, 1990; Khan vd., 1992; Athukorala ve Sen, 2004; Odhiambo, 2004; Horioka ve Wan, 2007), negatif (Ramajo vd., 2006) ve hatta önemsiz bir etkiye (Giovannini, 1985; Schmidt-Hebbel vd., 1992; Loayza vd., 2000b) sahip olduğuna dair sonuçlar elde edilmiştir.

1.5. Finansal Gelişme ve Finansal Derinleşme

Finansal gelişme ve derinleşme çalışmaları aynı anlamda kullanılmakla beraber, finansal gelişme “bir ülkede kullanılan finansal araç türlerinin artması ve bu araçların daha yaygın kullanılabilir hale gelmesi” biçiminde tanımlanmaktadır. Diğer bir ifadeyle finansal gelişme, finansal piyasaların gelişmişliğidir ki finansal sistemin büyüklük ve yapı itibarıyla uğradığı değişimi ifade etmede kullanılır (Erim ve Türk, 2005:23; Öztürk vd., 2010:98).

Finansal derinleşme ise, “kişi başına düşen finansal hizmetler ve kurumlardaki artış ve toplam finansal varlıkların gelire oranındaki artış” şeklinde ifade edilebilir (Öztürk vd., 2010:98). Finansal derinleşme, finansal sistemin tasarrufların ulusal ekonomik sisteme aktarılması düzeyinin bir ölçüsüdür. Finansal kurumların etkinliklerinin milli gelir içindeki payının nisbi olarak artması, tasarrufları yatırıma dönüştüren kanalların gelişmesi ve yaygınlaşması demektir (Bozdağ, 2011:96). Derinliği olmayan bir finansal sistemde oluşan fonlar sistem içerisinde kalmakta ve reel sektöre aktarılamadığından, ekonomik büyümeye de katkı sağlayamamaktadır.

Finansal gelişme literatürü tasarruf ve ekonomik büyüme ilişkisini McKinnon ve Shaw hipotezine dayandırarak açıklamaktadır. Finansal baskıcılar olarak adlandırılan McKinnon ve Shaw’a göre finansal baskı, faiz oranlarının piyasada oluşması gerekenden daha düşük düzeyde oluşmasına neden olur. Finansal baskının neden olduğu olumsuzluklar, finansal sistemin serbestleştirilmesiyle ortadan kaldırılabılır. Serbestleşmeyle birlikte, finansal piyasadaki kurum ve kullanılan araç sayısındaki artış finansal derinleşmeye neden olacaktır. Derinleşmiş bir finansal sistem tasarrufları harekete geçireceğinden yatırımları artıracak artan yatırım da ekonomik büyümeye katkı sağlayacaktır (Öztürk vd., 2010:98).

Finansal gelişmenin, ekonomik büyümeye nasıl ve hangi yolla katkı yapacağına ilişkin diğer bir temel görüş yapısalculara aittir. Onlara göre, finansal gelişme tasarrufların içinde finansal varlıkların oranını yükselterek sermaye birikimine ve ekonomik büyümeye olumlu katkı sağlar (Ahmed ve Ansari, 1998:505).

Öte yandan finansal gelişme, finansal piyasalara bir serbestleşme getirerek finansal varlıkların reel getiri oranını artırır ve böylece tasarrufları artırabilir (Husain, 1995:1061). Özellikle GOÜ’lerde finansal gelişmenin tasarrufları teşvik ettiği öne sürülmektedir. Finansal gelişmenin ilk aşamalarında tüm ekonominin parasallaşması piyasaların gelişmesine yardımcı olmakta, daha sonraki aşamada ise artan finansal faaliyetler, tasarrufları ve dolayısıyla yatırımları artırarak ekonomik büyümeyi hızlandırmaktadır (Graff ve Karmann 2006:131). Derinleşmiş finansal piyasalar ile finansal kurumlara ait yasal düzenlemeler, tasarruf sahiplerine daha çeşitli finansal araçlar sunarak ve daha fazla güvenlik sağlayarak tasarrufların artmasını teşvik edebilir.

Gelişmiş bir finansal sistem, ya tasarruf oranlarını artırarak (seviye etkisi) ya da tasarrufların potansiyel yatırımcılar arasındaki dağılımını değiştirerek (yeniden tahsis) sermaye birikimini etkiler. Gelişmiş bir finansal sistem sayesinde yatırımlar için fonların bulunabilirliği artar. Bu durum teknolojik yenilikleri de finanse ederek ekonomik büyümeyi artırabilir (Achy, 2005:71).

Finansal gelişmenin tasarruflar üzerinde olumlu etkileri yanında olumsuz etkileri de olabilir. Finansal serbestleşme daha önce kredi sınırlamasıyla karşı karşıya kalan tüketicilerin borçlanmasında/kredilerinde bir artışa imkân vererek, tüketimin artmasıyla özel tasarruflar azalabilecektir (Husain, 1995:1061; Schmidt-Hebbel vd., 1996:102).

Finansal gelişme ve finansal derinleşme ile tasarruf arasındaki ilişkileri ampirik olarak inceleyen çalışmalarda, finansal gelişme ve derinleşme göstergeleri olarak farklı değişkenler kullanılmıştır. Bu çalışmalarda en sık kullanılan finansal gelişme göstergelerinden birisi M2/GSYH oranıdır. Bu gösterge geniş anlamda para arzının milli gelire oranının yanısıra, ekonominin

parasallaşma derecesini de ifade eder (Loayza vd., 2000b; Hussain ve Brookins 2001:159; Bhandari vd., 2007:208). Yine bu çalışmalarda kullanılan finansal gelişmişlik ve derinlik göstergeleri arasında reel faiz oranı, banka kredileri/GSYH, M1/GSYH, M2/M1, M3/GSYH yer almaktadır. Bu oranların yüksek olması finansal piyasaların gelişmişliğini gösterir (Öztürk vd., 2010: 99).

Finansal gelişme, derinleşme ve tasarruflar üzerine yapılan teorik ve ampirik çalışmalar büyük ölçüde McKinnon ve Shaw'ın çalışmasına dayanmaktadır. Teoriye uygun olarak finansal gelişmenin/derinleşmenin işareti birçok ampirik çalışmada pozitif olarak bulunmuştur (Edwards, 1996; Dayal-Gulati ve Thimann, 1997; Loayza vd., 2000b; Özcan vd., 2003; Kelly ve Mavrotas, 2003; Achy, 2005). Finansal gelişme ve tasarruflar arasında pozitif ilişki bulanların yanısıra bu ilişkinin önemsiz hatta negatif olarak bulan çalışmalar da vardır (Bandiera vd., 1999; Bennett vd., 2001; Corbo ve Schmidt-Hebbel, 1991; Schmidt-Hebbel vd., 1992; Özcan ve Günay, 2011). Dolayısıyla bu çalışmalarda değişkenler arasındaki ilişkinin varlığı ve yönü açıklık kazanmaktan oldukça uzaktır.

1.6. Borçlanma Limiti

Tasarruflar üzerinde etkisi araştırılan finansal değişkenlerden biri borçlanma/kredi limitidir. Kredi limiti, hanehalkının yüksek miktarlarda borçlanmalarını önleyebildiği gibi bireyleri ihtiyat güdüsüyle tasarruf yapmaya yönlendirebilir. Fisher'in zamanlararası tüketim tercihi modelinde, tüketicinin tasarruf ve tüketim kararlarında borçlanma kısıtı önemli bir etkidir. Cari geliri cari tüketimini aşan tüketici, bu kısmı borçlanarak karşılayabilir ancak tüketici her zaman borç bulamayabilir. Borçlanma kısıtı, bir tüketicinin gelecekteki daha yüksek gelir beklentisi içinde, cari dönem tüketimini karşılayabilmek için hiç ya da yeterince borçlanamama durumunu ifade etmektedir (Mankiw, 2007:526). Hanehalkının likiditeye ulaşımı zorlaştıkça, cari dönem tüketimleri azalmakta ve tasarruflar o kadar yüksek olabilmektedir (Rijckeghem ve Üçer, 2009:17). Hanehalkı arzulan miktarda borç alamazsa, toplam tasarruflar kusursuz işleyen bir kredi piyasasına göre daha yüksek olabilir (Japelli ve Pagano, 1994: 83).

Yapılan çalışmalarda (Japelli ve Pagano, 1994; Schmidt-Hebbel vd., 1992; Edwards, 1995) borçlanma kısıtının tasarruflar üzerindeki etkisinin negatif olduğu görülmektedir.

1.7. Gelir-Ekonomik Büyüme

Bir ülkede tasarruf düzeyini belirleyen pek çok faktörden söz edilir. Ancak bunlardan en yaygın olanı gelir düzeyidir. Gelir-tasarruf ilişkisi literatürde genellikle tüketim teorileri tarafından açıklanmıştır.

Mutlak gelir hipotezine göre tasarruf, gelir düzeyinin istikrarlı bir fonksiyonudur ve reel gelir arttıkça gelirin daha yüksek bir oranı tasarruf edilir. Yapılan ampirik çalışmalarda, mutlak gelir hipotezinin GOÜ'lerden ziyade gelişmiş ülkelerin tasarruf davranışını daha iyi açıkladığı görülmüştür. Nisbi gelir hipotezi ise tasarrufun yalnızca mutlak gelirin değil, aynı zamanda önceki dönemlerde elde edilen en yüksek gelir seviyesinin fonksiyonu olduğunu varsaymaktadır. Ancak GOÜ'lerde bu hipoteze fazla önem verilmediği, çalışmaların daha çok yaşam boyu gelir ve sürekli gelir hipotezi üzerine yoğunlaştığı görülmektedir (Uzay, 2011:89).

Yaşam boyu gelir hipotezine göre, insanların tüketim ve tasarruf kararları yaşam boyu gelirlerine bağlı olduğundan kişi başına gelir, tasarruf oranlarının önemli bir belirleyicisidir. Hipoteze göre, kişi başına gelirdeki bir artış özel tasarruflar üzerinde pozitif bir etkiye sahiptir (Bhandari vd., 2007; Ahmad vd., 2006: 61). Modigliani (1970), gelir artışının özel tasarruflar üzerinde pozitif etkisi olacağını savunur. Ekonomi büyüdükçe, çalışan işçilerin tasarrufu, tasarruf etmeyen emeklilere göre artacak ve böylece toplam tasarruflar artacaktır. Modigliani (1970, 1993) ve Carroll ve Weil (1994) yaptıkları çalışmalarda gelirin büyüme oranı ile hanehalkı, özel sektör ve toplam tasarruflar arasında pozitif ilişki olduğunu göstermişlerdir. Yapılan birçok çalışmada yaşam boyu gelir hipoteziyle aynı sonuçlara ulaşılmıştır (Schmidt-Hebbel vd., 1992; Modigliani, 1993; Edwards, 1996; Loayza vd., 2000b; Athukorala ve Sen, 2004; Ramajo vd., 2006; Horioka ve Wan, 2007).

Sürekli gelir hipotezine göre gelir, tasarruflar üzerinde pozitif bir etkiye sahiptir. Hipoteze göre, toplam gelir sürekli ve geçici gelirden oluşur. Hipotez geçici gelir ile geçici tüketim arasında bir ilişkinin olmadığını varsaymaktadır. Buradan hanehalkının geçici gelirini hiç tüketmeyip tamamen tasarrufa ayırdıkları sonucu çıkmaktadır (Friedman, 1957). Özellikle kısa dönemde bireylerin

gelirlerindeki değişmelerin daha çok geçici gelirdeki değişmelerden kaynaklanması ve gelirin yüksek olduğu dönemlerde ortalama tüketim eğiliminin düşük, buna karşılık ortalama tasarruf eğiliminin yüksek olması beklenir. Ancak uzun dönemde gelirdeki değişmeler daha çok sürekli unsurlardan kaynaklanacağından, ortalama tüketim eğilimi ve ortalama tasarruf eğilimi sabit kalacaktır (Mankiw, 2007:535). Örneğin Gupta (1970), tasarrufların geçici gelire pozitif tepki verdiğini ve bu etkinin GOÜ’lerde gelişmiş ülkelere göre daha büyük olduğunu gözlemlemiştir.

Kişi başına gelirdeki farklılıklar, özellikle GOÜ’lerde tasarruf oranlarındaki farklılıkları açıklamada önemli faktörlerden birisidir. Bu ülkelerde bireylerin elde ettikleri gelirler, ancak geçimlik düzeyde olduğundan tasarruf potansiyeli oldukça küçüktür. Bu yüzden kişi başına gelirdeki bir artış daha yüksek tasarruf oranlarına yol açabilir. Bu etkinin büyüklüğü, kişi başına gelir arttıkça muhtemelen azalır ve hatta yatırım fırsatları ve büyümenin görelisi olarak daha düşük olduğu sanayileşmiş ülkelerde negatif olur (Ogaki vd., 1996: 42).

Tasarruf-gelir ilişkisini inceleyen çalışmaların önemli bir kısmı tasarruf ile gelir arasında pozitif ilişki olduğunu gösterir (Rossi, 1988; Schmidt-Hebbel vd., 1992; Carroll ve Weil, 1994; Edwards, 1995; Dayal-Gulati ve Thimann, 1997; Loayza vd., 2000b; Agrawal, 2001; Özcan vd., 2003; Athukorala ve Sen, 2004; Ahmad vd., 2006). Ülke grupları üzerine yapılan çalışmalarda farklı sonuçlar elde edilmiştir. Bazı çalışmalar Modigliani’nin elde ettiği sonuçlara benzer bir şekilde tasarruf ve gelir arasındaki ilişki GOÜ’lerde gelişmiş ülkelere göre daha yüksek çıkmıştır⁵. Örneğin Dünya Bankası tarafından yaptırılan ve 126 ülkeyi kapsayan çalışmanın sonuçlarına göre, gelirin tasarruflar üzerindeki etkisi gelişmiş ülkelere göre GOÜ’lerde daha yüksek olduğu görülmüştür (Loayza vd., 1998:12).

1.8. Gelir Dağılımı

Sürekli gelir hipotezi fertlerin elde ettiği gelirin yanı sıra, gelirin çeşidinin tasarruflar üzerinde etkili olabileceğini görüşünü ortaya atmıştır. Bu görüş, gelir dağılımındaki değişmelerin tasarruflar üzerinde etkili olabileceği fikrini beraberinde getirmiştir (Uzay, 2011: 89-90).

Gelir dağılımının tasarruflar üzerindeki etkisi fonksiyonel ve kişisel gelir dağılımları aracılığıyla ortaya konabildiği gibi, bu ilişki gelir dağılımını ve tasarrufları etkileyen diğer değişkenler aracılığı ile de ortaya konabilir. Aslında gelirin fonksiyonel dağılımı ve tasarruf (ve büyüme) ilişkisi neoklasik ve neokeynsyan büyüme modellerinin merkezinde yer almaktadır (Schmidt-Hebbel ve Serven, 2000:419). Lewis (1954), Kaldor (1957) ve Pasinetti (1962) daha çok gelirin fonksiyonel dağılımına odaklanmışlar ve gelir eşitsizliğinin tasarrufların önemli bir belirleyicisi olduğunu belirtmişlerdir.

Tasarruflar, tasarruf sahibinin elde ettiği gelir türüne (kâr, ücret, rant) göre değişebilmektedir. Örneğin, Lewis (1954), Kaldor (1957), Kelley ve Williamson (1968)’e göre kâr geliri elde edenler yani müteşebbisler, tüccarlar ve iş sahipleri önemli tasarruflar yapanlar; Venieris ve Gupta (1986)’ya göre beklenenin aksine, tasarrufların önemli bir kısmının orta gelir grubunda yer alanlar tarafından yapıldığını belirlemişlerdir. Doęu Asya ülkelerindeki deneyimler ise fakirlerin de yüksek oranda tasarruf yapabildiğini göstermektedir (Furman ve Stiglitz 1998:227).

Gelir dağılımı ve tasarruf ilişkisini araştıran ampirik çalışmalarda hem fonksiyonel hem de kişisel gelir dağılımına ait veriler kullanılmıştır. Fonksiyonel gelir dağılımına ilişkin verilerin yetersiz ve kısa dönemli olması nedeniyle, son zamanlardaki teorik ve ampirik çalışmaların önemli bir kısmı kişisel gelir dağılımı üzerine yoğunlaşmıştır. Kişisel gelir dağılımı hanehalkı tasarruflarını pozitif, işletme ve kamu tasarruflarını negatif etkileyebilir. Dolayısıyla kişisel gelir dağılımının toplam tasarruflar üzerindeki net etkisi açıklığa kavuşmamıştır (Loayza vd., 2000a). Bazı çalışmalarda kişisel gelir dağılımı ile toplam tasarruflar arasındaki ilişki pozitif ve anlamlı bulunmuşken (Sahota 1993; Cook 1995); diğer bazı çalışmalar da ise sonuçlar anlamsız çıkmıştır (Musgrove, 1980; Edwards, 1995; Schmidt-Hebbel ve Serven, 2000). Yapılan ampirik çalışmalarda farklı sonuçlar elde edilmesi teorik görüşlerin haklılığını ortaya koymaktadır.

⁵ Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için Loayza vd. 2000a’ya bakılabilir.

1.9. Enflasyon Oranı

Ekonomik ajanlar gelecekte karşılaşılabilecekleri risk ve belirsizliklerden korunmak isterler. Belirsizlikten korunmak amacıyla yapacakları ekonomik faaliyetlerden birisi de ihtiyat amacıyla tasarrufta bulunmaktır. Tasarrufların belirleyicilerine yönelik olarak yapılan çalışmalarda makroekonomik istikrarsızlık/belirsizlik genellikle “enflasyon oranı” tarafından temsil edilmektedir (Loayza vd., 2000a: 402; Chaturvedi vd., 2009:4).

Tasarruf ve enflasyon arasındaki ilişkinin ortaya konulması enflasyonun yüksek olduğu ülkeler ve döviz kurlarında dalgalanmaların olduğu ekonomiler için önemlidir (Diwan, 1968: 430). Düşük ya da ılımlı enflasyonun tasarruflar üzerindeki etkisi, yüksek enflasyona göre daha düşük olmaktadır (Solimano ve Gutierrez, 2006:13).

Fiyatlar birkaç değişken yoluyla tasarrufları etkiler. Bunlardan en önemlileri dayanıklı ve dayanıksız tüketim malları kompozisyonu, finansal aktifler, faiz hadlerindeki değişimler, gelir dağılımında ve beklentilerdeki değişimler olarak sıralanabilir. Bu faktörlerin bir kısmı tasarrufları olumlu bir kısmı da olumsuz yönde etkiler. Örneğin fiyatlardaki hızlı değişim, gelecek için belirsizlik ve karamsarlığa yol açtığından tasarrufları teşvik ederken (Howard, 1978:547; Masson vd., 1998:488), yüksek enflasyon üretimde ve ekonomide bir durgunluğa yol açar. Bu durgunluk gelirlerin düşmesine dolayısıyla tasarrufların azalmasına neden olabilecektir (Schmidt-Hebbel, 1992:534).

Yukarıdaki açıklamalara göre teorik olarak enflasyonun tasarruflar üzerindeki etkisi henüz açıklığa kavuşmamıştır. Aynı sonuç ampirik çalışmalar için de söylenebilir. Literatürde enflasyon ile tasarrufların pozitif (Howard, 1978; Deaton, 1977; Gupta, 1987; Koskela, 1982; Loayza vd., 2000b; Özcan vd., 2003; Athukorala ve Sen, 2004) ve negatif (Corbo ve Schmidt-Hebbel 1991; Masson vd., 1998; Shiimi ve Kadhikwa, 1999; Lahiri, 1988) ilişkili olduğuna dair sonuçlar mevcuttur.

1.10. Ticaret Hadleri

Ticaret hadleri ve tasarruf ilişkisi Harberger-Laursen-Metzler etkisi ile açıklanabilmektedir. Bu etkiye göre ticaret hadlerindeki artış reel geliri ve böylece özel tasarrufları artırır. Özel yatırımlar sabit ve kamu açığı sıfır varsayılarak özel tasarruflardaki bir artış, cari açıkta bir iyileşmeye neden olur (Masson vd., 1998: 487; Matsubayashi, 2002:55).

Ticaret hadlerindeki değişimin geçici ya da sürekli olması tasarruflar üzerinde farklı etkilere yol açabilmektedir. Ticaret hadlerindeki geçici bir iyileşme, gelirden geçici bir değişmeye yol açarak tüketimden ziyade tasarruf yapılmasına yol açmaktadır. Sürekli şokların etkisi ise net değildir (Obstfeld, 1982:269; Nwachukwu ve Egwaikhede, 2007:9). Konuyla ilgili olarak yapılan ampirik çalışmaların bazılarında ise, ticaret hadlerindeki geçici şoklarla tasarruflar arasında pozitif bir ilişki olduğunu teyit etmektedir (Ostry ve Reinhart, 1992; Khan vd, 1992). Teorik olarak değişkenler arasında var olan pozitif ilişkiden dolayı ampirik çalışmalarda ticaret hadleri değişkeninin pozitif işaret taşıması beklenir. Bu konuda yapılan çalışmalarda ticaret hadlerinin tasarrufları pozitif etkilediği sonucuna ulaşılmıştır (Ostry ve Reinhart 1992; Loayza vd., 2000b; Özcan ve Günay, 2011).

2. SOSYO-DEMOGRAFİK FAKTÖRLER

Tasarruf bir anlamda zamanlararası karar alma süreciyle ilgili olduğundan, tasarruf davranışlarını açıklamaya yönelik yapılan çalışmalarda, demografik faktörler önemli bir belirleyici olarak görülür. Bu çalışmalarda ele alınan en önemli demografik değişkenler nüfusun yaş yapısı, bağımlılık oranı, şehirleşme oranı, eğitim ve istihdam durumudur. Özellikle mikro çalışmalarda tasarruf davranışlarında demografik değişkenlerin rolü yaşam boyu gelir hipotezine dayanmaktadır. Burada bu sosyo-demografik faktörler teorik ve ampirik literatür bağlamında açıklanacaktır.

2.1. Nüfus Artışı ve Nüfusun Yaş Yapısı

Yaşam boyu gelir hipotezine göre, tasarrufları belirleyen faktörlerden biri de nüfus artışıdır. Bu hipoteze göre kişi başına gelirin ve nüfusun arttığı bir toplumda, toplam net kişisel tasarruflar pozitifdir, çünkü bu durumda çalışan nüfus emekli nüfustan fazladır. Nüfus artışıyla beraber nüfusun

yaş yapısı, bağımlılık oranı, şehirleşme oranı ve hayat beklentisi gibi tasarrufları etkileyen diğer değişkenlerde değişiklik meydana gelir.

Nüfus artışı makro düzeyde bağımlılık oranını değiştirerek toplam tasarruf düzeyini etkileyebildiği gibi, mikro düzeyde hanehalkının yaş dağılımını ve büyüklüğünü değiştirerek hanehalkı tasarruflarını etkileyebilir. Nüfus artışı -doğurganlıkta bir artış- olduğunda çocukların sayısı artacağından bağımlılık oranı yükselir ve tasarruflar azalır. Ayrıca, nüfus artışıyla beraber hanehalkının yaş yapısı değişir. Bu durumda, toplumda gelir elde eden genç nüfus yaşlı nüfustan fazla olacağından, toplam tasarrufların artması beklenir (Mason, 1988:123). Nüfusun azalması ise bu anlatılanların tam tersi etki yapacaktır.

Yaşam boyu gelir hipotezi tasarruf davranışlarını belirlemede nüfusun yaş yapısının önemini vurgular. Modigliani (1970)'ye göre, bireyler gençlik yıllarında gelirleri çok düşük olduğundan negatif tasarruf yaparlar. Orta yaşlarında (verimli dönemlerinde) gelirleri yükseldiğinden pozitif tasarruf yapmaktadırlar. Nihayet yaşlılık/emeklilik dönemlerinde ise gelirleri düştüğünden yine negatif tasarruf yaparlar. İnsanlar bu şekilde hayatları boyunca tüketim düzleştirmesi (consumption smoothing) yaparlar. Hipoteze göre, bir ülkede nüfusun büyük bir bölümü çalışma çağındaysa özellikle kazanç yıllarının zirvesindeyse (orta yaşlarda) yüksek tasarruf oranları, aksine nüfusun çoğu emeklilik çağındaysa düşük tasarruf oranları söz konusu olur (Masson vd., 1998:487). Dolayısıyla nüfusun yaş yapısı ve tasarruflar arasında ters yönlü ilişki vardır.

Demografik değişkenler ile tasarruf davranışları arasındaki ilişkiyi araştıran çok kapsamlı bir literatür vardır. Bu konuda yapılan ilk çalışmalar Modigliani (1970) ve Leff (1969)'dir. Yazarlar özellikle gelişmiş ülke verilerini kullanarak nüfusun yaş yapısının tasarruflar üzerindeki etkisini incelemişlerdir. Modigliani ve Leff ve sonrasında birçok yazar (Kelley ve Williamson, 1968; Lahiri, 1988; Edwards, 1996; Dayal-Gulati ve Thimann 1997) demografik farklılıkların tasarruf farklılıklarını açıklamada anahtar bir rol oynadığı görüşünde birleşmişlerdir. Bu çalışmalarda ülkelerarası yatay kesit verilerini kullananlar, zaman serisi kullanan tek ülke çalışmalarından daha başarılı sonuçlar vermiştir. Bu durum demografik değişkenlerin zaman içindeki değişiminin nisbeten küçük olmasından kaynaklanmış olabilir (Masson vd., 1998:487).

2.2. Bağımlılık Oranı

Demografik değişkenlerin bir diğeri bağımlılık oranıdır. Bağımlılık oranı üç şekilde ele alınmaktadır. Bunlar; genel bağımlılık oranı, genç bağımlılık oranı ve yaşlı bağımlılık oranıdır. Genel bağımlılık oranı ya da bağımlılık oranı, toplumdaki üretim faaliyetlerine katılmadıkları varsayılan 0-14 ve 65 ve daha yukarı yaştaki nüfusun 15-64 yaştaki çalışan nüfusa oranı olarak ifade edilir. Çalışma çağındaki her 100 kişiye düşen çocuk ve yaşlı sayısıdır. Genç bağımlılık oranı, 0-14 yaş grubu nüfusun çalışan nüfusa oranı olarak tanımlanırken; yaşlı bağımlılık oranı, 65 ve daha yukarı yaşlardaki nüfusun çalışan nüfusa oranı olarak tanımlanır⁶.

Bağımlılık oranının yüksek olması üretken nüfusun bakmakta olduğu fert sayısının fazla olması anlamına gelmektedir. Bağımlılık oranındaki değişimler yalnızca sağlık harcamaları talebini, beşeri sermaye oluşumunu ve emeklilik tüketim seviyesini değiştirmekle kalmaz, aynı zamanda kamu harcamalarını da çeşitli şekillerde etkiler (Hussain ve Brookins, 2001:152). Yaşam boyu gelir hipotezi bağımlılık oranı yükseldikçe, tasarruf yapmayanların sayısı arttığından, tasarrufların düşeceğini ima etmektedir (Modigliani, 1970). Dolayısıyla tahmin edilen tasarruf fonksiyonlarında bu değişkenin işaretinin negatif olması beklenir.

Yapılan ampirik çalışmaların önemli bir kısmı (Leff, 1969; Lahiri, 1988; Khan vd., 1992; Cardenas ve Escobar, 1998; Loayza vd., 2000b; Agrawal vd., 2009; Özcan ve Günay, 2011) yaşam boyu gelir hipoteziyle örtüşmektedir. Bu çalışmalara rağmen değişkenler arasındaki ilişkinin çok zayıf hatta ilişki olmadığını öne süren çalışmalar (Ram, 1982; Kelley, 1988; Doshi, 1994) da vardır.

2.3. Şehirleşme Oranı

Şehirlerde yaşayan nüfusun toplam nüfusa oranı olarak ifade edilen şehirleşme oranı, ihtiyati tasarruf motifinin göstergelerinden biri olarak kullanılabilir (Cardenas ve Escobar, 1998:26).

⁶ Genç bağımlılık oranı bazı kaynaklarda "çocuk bağımlılık oranı" olarak adlandırılır.

İhtiyat motifinin dolaylı ölçümleri ise şehirleşme oranı ile tasarruflar arasında negatif ilişki göstermektedir. Loayza vd. (2000b) şehirleşme oranındaki artışın özel tasarrufları azalttığını ileri sürmektedir. Bunun nedeni, kırsalda yaşayanların gelirleri belirsiz olduğundan, kentlerde yaşayanlara göre gelirlerinin daha fazlasını ihtiyat amaçlı tasarruf etmesidir.

Şehirleşme ve tasarruf oranları arasındaki ilişki pozitif de olabilir. Sanayileşme ve devamında şehirleşme ile birlikte şehirlerde yaşayanların gelirleri yükselir. Yüksek gelir düzeyi tasarrufların artışına neden olabilir. Halbuki kırsalda gelirler daha düşük olduğundan tasarruflarda düşüktür.

Yapılan ampirik çalışmalar şehirleşme oranının özel tasarruflar üzerinde farklı etkileri olduğunu ortaya koymaktadır. Burney ve Khan (1992), hanehalkı düzeyindeki verilerle tahmin ettiği tasarruf fonksiyonunda, şehirlerde yaşayan hanehalkının ortalama gelir ve tasarrufları kırsalda yaşayanlardan daha fazla olduğunu görmüştür. Cardenas ve Escobar (1998), Loayza vd. (2000b), Özcan ve Günay (2011)'e göre, şehirleşme oranındaki artış özel tasarrufları azaltmaktadır. Ramajo vd. (2006) ise diğer çalışmaların aksine şehirleşme oranının özel tasarruflar üzerinde pozitif ve anlamlı etkiye sahip olduğunu bulmuşlardır. Bhandari vd. (2007) ise şehirleşme oranının özel tasarruflar üzerinde dikkate değer bir etkisinin olmadığı sonucuna ulaşmışlardır. Yapılan bu çalışmaların sonuçlarına bakılarak şehirleşme oranının tasarruflar üzerindeki etkisinin çok net olmadığı söylenebilir.

2.4. Eğitim ve İstihdam Durumu

Eğitim düzeyi yüksek bireylerin düşük eğitimlilere göre iyi bir işte (maaşlı ve ücretli) çalışma olasılıkları fazla olduğundan, daha fazla tasarruf edebilirler. Dolayısıyla eğitimle tasarruflar arasında pozitif bir ilişki vardır (Cilasun ve Kırdar, 2009; Özcan ve Günay, 2011). Ancak bazı çalışmalarda beklenmedik şekilde eğitim ve tasarruflar arasında negatif ilişki bulunmuştur (Burney ve Khan, 1992; Kulikov vd., 2007). Örneğin Kulikov vd. (2007), yükseköğrenim gören hanelerin daha yüksek ve daha az değişken gelir akımlarına maruz kaldıklarına ve bu nedenle daha az tasarruf etmeye ihtiyaç duyduklarına dikkat çekmektedir.

Düşük eğitimli ancak esnaf ya da girişimci olan hanehalklarının da tasarruf düzeyi yüksek olabilir. Dolayısıyla hanehalkının istihdam durumu tasarrufları etkileyen önemli bir değişkendir. Farklı çalışmalar kendi hesabına çalışanların, girişimcilerin, işverenlerin toplumun en önemli tasarrufları olduğunu bulgulamaktadır (Kelley ve Williamson, 1968; Aktaş vd., 2010). Bunun yanı sıra ücret ve maaş geliri elde edenlerin ise ortalama tasarruf eğilimi oldukça düşüktür.

3. TÜRKİYE'DE TASARRUFLARI BELİRLEYEN FAKTÖRLER

Türkiye'de tasarrufları belirleyen faktörleri analiz eden çalışmalar sınırlı sayıdadır. 1990 öncesi döneme ait çalışma neredeyse yok gibidir. Bu durum gerek tasarruf değişkenine, gerekse tasarrufları etkilemesi muhtemel değişkenlere ait verilerin sınırlı olmasından kaynaklanmış olabilir. Özel tasarrufların alt kalemlerini oluşturan hanehalkı ve şirketlere ait tasarruf verileri halihazırda ayrı ayrı hesaplanmamaktadır. Ayrıca var olan veri setleri de zaman serisi analizleri için, 2000 yılından önceki yıllar için düşünüldüğünde, yeterli uzunlukta değildir. Yurtiçi tasarruflar üzerine yapılan çalışmalara son yıllarda ağırlık verilmiştir. Bunun en önemli nedeni, Türkiye'de yurtiçi tasarruflarda özellikle hanehalkı tasarruflarında 2000'li yıllarda önemli düşüş yaşanmasıdır. 1990'larda GSYH'nin ortalama %23,5'ini oluşturan yurtiçi tasarruflar, 2000-2008 döneminde ortalama %17'ye; sonrasında da 2010 yılında %13'lere kadar gerilemiştir. Bu azalmanın ana nedeni, özel tasarruflardaki belirgin düşüştür. Özel tasarruflardaki bu düşüşün arkasında yatan nedenlerin neler olduğunun bilinmesi hem büyüme hem de sürekli artan cari açık için son derece önemlidir. Tasarrufların belirleyicilerinin anlaşılması ve ona yönelik politika önerileri geliştirilmesi gerek akademisyenler gerekse politika yapımcıların ilgisini bu alana yöneltmiştir.

Türkiye'de tasarrufların belirleyicilerine yönelik olarak yapılan araştırmalar incelendiğinde nitelik itibarıyla iki gruba ayrılabilir. İlk grup çalışmalar makro veri seti kullanmışken, ikinci grup çalışmalar Hanehalkı Bütçe Anketlerine dayanılarak yapılmıştır. Aşağıda ilk olarak makro veri setlerini kullanan araştırmalar incelenmiştir.

3.1. Tasarrufların Belirleyenlerini Makro Düzeyde İnceleyen Araştırmalar

Dünya genelinde tasarruf oranlarının belirleyicilerine yönelik olarak yapılan ampirik çalışmaların önemli bir kısmı konuyu makroekonomik perspektiften incelenmektedir. Bununla birlikte, makro veriler kullanılarak yapılan ampirik araştırmalarda sonuçlar muğlaktır (Aktaş vd., 2012). Türkiye’de tasarrufları belirleyen faktörlerin/değişkenlerin neler olabileceğine yönelik yapılan çalışmalar Tablo 1’de özet olarak sunulmaktadır. Yapılan çalışmalarda tasarruf değişkeni toplam yurtiçi tasarruf, özel tasarruf ya da hanehalkı tasarrufu olarak ele alınmıştır. Toplam yurtiçi tasarruf ve özel tasarruf verileri ulusal muhasebe sisteminde hesaplandığından makro düzeyde yapılan çalışmalarda bu veriler kullanılabilir.

Türkiye’de tasarruf davranışlarının belirleyicilerinin neler olabileceğine yönelik yapılan bu çalışmalarda, uluslararası literatüre paralel olarak birçok değişken kullanılmıştır. Kullanılan bu değişkenlerin bazıları tasarrufları olumlu etkilerken, bazıları olumsuz, bazılarının da tasarruflar üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığı görülmüştür. Hatta aynı değişkenin bile farklı çalışmalarda tasarruflar üzerindeki etkisi farklı çıkmıştır. Örneğin Tablo 1’de sunulan çalışmaların yedisinde enflasyon oranı tasarrufları pozitif ve üçünde negatif etkilerken, bir çalışmada anlamsız etkiye sahip olduğu belirlenmiştir.

Tablo 1. Türkiye’de Tasarrufların Belirleyenlerini Makro Düzeyde İnceleyen Araştırmalar (1990-2016)

Çalışma	Dönem	Yöntem	Bulgular
Celasun ve Tansel (1993)	1972-1988	Regresyon analizi	Gelir dağılımının tasarruflar üzerinde önemli bir etkisi vardır. Özel tasarruflardaki değişimler reel gelirdeki dalgalanmalara bağlıdır. Enflasyon, faiz hadleri ve finansal serbestleşmenin özel tasarruflar üzerinde pozitif etkisi vardır.
Uzay (1997)	1972-1994	Regresyon analizi	Türkiye’de tasarrufları belirleyen en önemli faktörler gelir ve gelir dağılımıdır. Gelirin tasarruflar üzerindeki etkisi pozitif iken, gelir dağılımının etkisi negatiftir.
Özcan vd. (2003)	1968-1994	EKK	Kamu tasarrufları, özel tasarruflar üzerinde negatif etkiye sahiptir. Finansal derinlik, gelir düzeyi, enflasyon oranı ve ticaret haddinin özel tasarruflar üzerindeki etkisi pozitifdir. Yaşam beklentisinin artması özel tasarruflarda düşüşe neden olmaktadır.
Çağlayan (2006)	1970-2004	ARDL	Kısa dönemde ekonomik büyüme oranı yurtiçi tasarrufları pozitif etkilemektedir. Uzun dönemde ise büyüme oranı ve reel faiz oranının yurtiçi tasarruflar üzerindeki etkisi pozitif iken, enflasyon oranının etkisi negatiftir.
IMF (2007)	1980-2005	Regresyon analizi	Türkiye’deki özel tasarruf oranlarının temel belirleyicileri; kamu tasarrufları, enflasyon ve kişi başına reel GSYH’nin büyüme oranıdır. Kamu tasarruf oranı ve büyüme oranındaki artış ile enflasyondaki düşüş özel tasarruflardaki azalmanın nedenidir.
Abdioğlu ve Berber (2007)	1970-2005	Koentegrasyon ve regresyon analizi	Gelir, büyüme oranı, bağımlılık oranı, reel faiz oranı ve finansal derinlik düzeyinin Türkiye’de yurtiçi tasarrufların önemli belirleyicileri olduğu tespit edilmiştir.
Ekinci ve Gül (2007)	1960-2004	Johansen eşbütünleşme ve Granger nedensellik	Ekonomik büyüme yurtiçi tasarrufların belirleyicisidir.
Düzgün (2009)	1987-2007	Regresyon analizi	Bulgular kamu tasarrufu, faiz oranı ve enflasyon oranının özel tasarruflar üzerinde negatif, dış tasarrufun ise özel tasarruf üzerinde pozitif etkisi olduğunu göstermiştir.
Yentürk vd. (2009)	1989-2003	Koentegrasyon, VECM ve	Uzun dönemde büyüme tasarrufların artmasına neden olmaktadır.

		Granger Nedensellik	
Taban (2011)	1998-2010	Koentegrasyon Granger nedensellik	Uzun dönemde tasarruf ve ekonomik büyüme ilişkisi karşılıklı iken, kısa dönemde tasarruflardan büyüme doğru tek yönlü nedensellik vardır.
Uygur (2011)	1987-2006	Johansen eşbütünleşme VECM	Kamu tasarrufu, reel döviz kuru ve büyümenin özel tasarruflar üzerinde anlamlı etkileri vardır.
Özcan ve Günay (2011)	1975-2006	Regresyon analizi	Özel tasarrufları belirleyen en önemli faktörlerden birisi atalettir ⁷ . Kamu tasarrufları, büyüme, finansal derinlik, dış ticaret açığı, enflasyon, genç ve yaşlı bağımlılık oranı, şehirleşme oranı, özel tasarrufları azaltırken; finansal gelişme, reel faiz oranı ve eğitilmiş nüfus özel tasarrufları artırmaktadır.
Değirmen ve Şengönül (2011)	1990-2007	ARDLve ECM	Net özel tasarruf oranı, kamu yatırım harcaması, ekonomik büyüme ve enflasyon oranı tarafından pozitif olarak etkilenmektedir.
Dünya Bankası ve Kalkınma Bakanlığı (2011)	2000-2010	EKK ve Regresyon analizi	Makro açıdan tasarrufları etkileyen değişkenler: reel faiz oranı, brüt özel kullanılabilir gelir, genç bağımlılık oranı ve enflasyon oranı. Mikro açıdan ise Türkiye’de hanehalkının tasarruflarında ihtiyati yaklaşım güçlü bir saiktir. Evlilik, çocuk sahibi ve ev sahibi olma bireyleri tasarrufa yönlendiren önemli değişkenlerdir. Daha yüksek kadın istihdamı da tasarrufları artırmaktadır.
Özcan vd. (2012)	1975-2008	Regresyon analizi	Enflasyon, gelir düzeyi, reel faiz haddi, ticaret haddi, krediler, genç bağımlılık oranı, şehirleşme oranı, ekonomik kriz ve politik istikrarsızlık tasarrufları artırırken; finansal borçlanma, ekonomik büyüme, cari açık, yaşlı bağımlılık oranı ve yaşam beklentisi, tasarrufları azaltır. Ayrıca kadınların işgücüne katılım oranı, kendi hesabına çalışanların oranı ve üniversite mezunu çalışanların oranı 1988 yılı sonrasında tasarrufları azaltmaktadır.
Özlale ve Karakurt (2012)	1980-2011	Regresyon analizi	Kamu tasarrufu ve bağımlılık oranındaki artış özel tasarrufları olumsuz; faiz ve enflasyon oranındaki artış özel tasarrufları olumlu etkilemektedir. Kişi başına milli gelir ve büyüme oranının özel tasarruflar üzerinde bir etkisi görülmemiştir.
Matur vd. (2012)	1980-2008	Benchmark model	Kamu tasarrufu, kişi başına gelirin büyüme oranı, özel sektöre verilen banka kredileri ve yaşlı bağımlılık oranı özel tasarrufları negatif etkilerken; kişi başına gelir, enflasyon ve reel faiz oranları pozitif etkilemiştir.
Barış ve Uzay (2015)	1960-2012	VAR, Toda-Yamamoto nedensellik	Ekonomik büyüme ve dış ticaret açığı yurtiçi tasarrufları belirleyen önemli değişkenlerdir.
Sümer (2016)	1980-2013	Toda-Yamamoto nedensellik	Tasarruflar ile ekonomik büyüme arasında bir nedensellik ilişkisi vardır.

Kaynak: Tarafımızca hazırlanmıştır.

Makro veri (yıllık ya da üçer aylık) kullanan çalışmalarda Türkiye’de tasarrufların belirleyicileri olarak öne çıkan değişkenler şunlardır: gelir, ekonomik büyüme, enflasyon, reel faiz haddi, kamu tasarruf oranı, özel sektöre verilen kredilerin GSYH içindeki payı, finansal gelişmişlik, bağımlılık oranı, cari açık, dış ticaret haddi, kadınların işgücüne katılım oranıdır.

3.2. Tasarrufların Belirleyicilerini Mikro Düzeyde İnceleyen Araştırmalar

Makroekonomik değişkenler doğası gereği hanehalkı tasarruflarının niçin ve ne kadar yapıldığı hakkında tam olarak bilgi vermezler. Bu değişkenleri kullanan çalışmalar, ekonomik faktörlerin etkilerini analiz etmek için temsili bir hanehalkı varsayımı yapmakta, dolayısıyla

⁷ Tasarruf oranlarının dizesel olarak ilişkili olması.

hanehalklarının davranışları arasındaki farklılık olmadığını kabul etmektedir. Yani toplulaştırılmış veriler gruplar ve kişiler arasındaki heterojenliği gizlemektedir. Bu heterojenliği ortaya çıkarmak amacıyla mikro veriler kullanılarak yapılan çalışmalara aşağıda değinilecektir.

Türkiye’de, tasarrufları etkileyen faktörleri mikro veri kullanarak inceleyen çalışmalar ise özellikle 2000’li yıllarda yaygınlaşmıştır. Hanehalkı Bütçe Anketleri’nin kullanıldığı bu çalışmalarda, hanehalkının tasarruf miktarını etkileyen faktörler araştırılmıştır. Hanehalkı Bütçe Anketleri’nde hanehalkının tasarruf davranışını etkileyen hanehalkının yapısı ve sosyo-ekonomik durumlarıyla ilgili bilgi bulunmaktadır. Ayrıca gelir ve tüketim harcamalarıyla ilgili detaylı bilgiler de yine bu anketlerde yer almaktadır. Bu anketlerin verilerine dayanılarak yapılan çalışmalarda hanehalkı tasarruflarını etkileyen değişkenler belirlenmiştir. Tablo 2’de yer alan çalışmalarda Türkiye’de hanehalkının tasarruf davranışlarını etkileyen temel faktörler gelir, yaş ve eğitim düzeyidir. Ayrıca hanehalkı büyüklüğü, sosyal güvenlik kurumuna kayıtlı olma, işteki istihdam durumu (ücretli, maaşlı, işveren ya da kendi hesabına çalışma), yaşama yeri (kır/kent), ev ya da araba sahibi olma durumu da tasarrufları belirleyen diğer faktörler olarak öne çıkmaktadır.

Tablo 2. Türkiye’de Tasarrufların Belirleyenlerini Mikro Düzeyde İnceleyen Araştırmalar (1990-2016)

Çalışma	Dönem	Yöntem	Bulgular
Uzay (1997)	1994	EKK	Kayseri’de tasarrufları belirleyen en önemli faktör gelirdir. Yaş ve hanedeki fert sayısı değişkenleri anlamsızdır.
Bozkuş ve Üçdoğruk (2007)	2003	Multinomial logit	Hanehalkı tasarruf eğilimlerinin genel olarak, hane halkı reisininin yaşı, eğitim durumu, gelir düzeyi ile yakın ilişkili olduğu belirlenmiştir.
Rijckeghem ve Üçer (2009)	2004-2006	Regresyon analizi	Gelir artışı ve belirsizlik tasarrufları olumlu etkilerken; hanehalkı büyüklüğü ve öğrenim durumu tasarrufları olumsuz etkilemektedir.
Cilasun ve Kırdar (2009)	2006	Yatay kesit analizi	Tasarruflar yaşa göre önemli ölçüde değişmektedir. Tasarruf değerleri 55-59 yaşına kadar artmakta, 55-64 yaşları arasında en yüksek seviyesine ulaşmakta ve 65 yaşından sonra ise düşmektedir. Ayrıca tasarruflar harcanabilir gelir ve eğitimin bir fonksiyonudur.
Ceritoğlu (2009)	2003-2004	Havuzlanmış EKK ve Tobit	Sosyal güvenlik ve sağlık sigortası hanehalkı tasarruflarını negatif etkilemektedir.
Yılmaz (2010)	2008	Tobit, Probit Analizleri	Gelir, eğitim durumu ve hane reisininin yaşının hanehalkı tasarrufları üzerinde olumlu etkisi vardır.
Çolak ve Öztürkler (2012)	2010	EKK ve dilim regresyon yöntemi	Gelir düzeyi tasarrufları belirleyen önemli bir değişkendir. Servet tasarruflar üzerinde olumsuz etki yapmaktadır. Emekli olma durumu tasarrufları azaltırken; sosyal güvenlik kurumuna kayıtlı olma tasarrufları olumlu etkilemektedir.
Aktaş vd. (2012)	2003-2008	EKK	Bağımlılık oranı düştükçe ve kadınların işgücüne katılımı arttıkça tasarruflar artıyor. Hanehalkı reisininin işveren olması ya da kendi hesabına çalışması da tasarrufları artırıyor. Ayrıca hanehalkının büyük ölçüde ihtiyat amaçlı tasarruf yaptığı belirlenmiştir.
Temel Nalın (2013)	2002-2006	Logit model	Gelir, eğitim düzeyi, iş, kır ya da kentte yaşama, araba sahipliği ve hanehalkı büyüklüğü hanehalkı tasarruflarını açıklayan önemli faktörlerdir.
Evren ve Ceritoğlu (2014)	2003-2010	EKK	2010’dan 2050 yılına kadar olan dönemde 7,61 puan artacak olan tasarruflardaki en önemli belirleyen, üniversite mezunlarının oranının artmasıdır.
Şengür ve Taban (2016)	2002-2013	Lojistik regresyon	Hanehalkı tasarrufları üzerinde ikamet edilen konutun mülkiyeti, ikinci ev sahipliği, on bin liranın üzerinde yıllık kullanılabilir gelire sahip olmak, eğitim seviyesi olumlu etkiye sahip değişkenler olarak belirlenmişken; hane büyüklüğü, otomobil sahipliği, geçici veya dönemlik istihdam, kırsal alanda yaşamak ise hanehalkı tasarruflarını olumsuz şekilde etkileyen değişkenler olduğu tespit edilmiştir.

SONUÇ

Yurtiçi tasarruflar gerek gelişmiş gerekse gelişmekte olan ülkelerin ekonomik büyüme ve kalkınmalarının sağlanması açısından son derece önemlidir. Özellikle gelişmekte olan ülkelerin önemli bir kısmının tasarruf yetersizliği sorunuyla karşı karşıya kaldıkları göz önüne alındığında, bu ülkelerde tasarruf düzeyinin belirleyicilerini dikkatli bir şekilde anlamaya ihtiyaç olduğu görülmektedir.

Bu gerçekten hareketle çalışmada, Türkiye’de tasarrufları belirleyen faktörler literatürden hareketle makro ve mikro düzeyde ortaya konulmaya çalışılmıştır. Belirtilen amaçla önce uluslararası teorik ve ampirik literatürde tasarrufları belirleyen faktörlerin neler olduğuna odaklanılmıştır. Bu literatürde tasarrufların belirleyicileri olan ekonomik faktörler arasında gelir, ekonomik büyüme, gelir dağılımı, reel faiz oranı, enflasyon, bütçe açıkları, borçlanma limiti, yurtdışı tasarruflar, ticaret hadleri, finansal gelişme ve derinleşme ile kamu tasarrufları sıralanabilir. Yine tasarrufları açıklayan ve yaygın olarak kullanılan sosyo-demografik faktörler olarak yaş, medeni durum, nüfus artışı, bağımlılık oranı, şehirleşme oranı, eğitim ve istihdam durumu, kadınların işgücüne katılımı, hanehalkı büyüklüğü, ev ya da araba sahibi olma sayılabilir. Tasarrufları belirleyen faktörlerin neler olduğu konusunda yaygın bir görüş birliği varsa da, ortaya atılan pek çok faktörün tasarrufları ne şekilde etkilediği (pozitif ya da negatif) konusunda henüz bir görüş birliğine varılamamıştır. Örneğin enflasyonun tasarruflar üzerinde hem olumlu hem de olumsuz etkileri olabilmektedir. Fiyatlardaki hızlı değişme, gelecek için belirsizlik ve karamsarlığa yol açtığından tasarrufları teşvik ederken diğer taraftan yüksek enflasyon üretimde ve ekonomide bir durgunluğa yol açar. Bu durgunluk gelirlerin düşmesine dolayısıyla tasarrufların azalmasına neden olabilecektir.

Çalışmanın ikinci kısmında Türkiye’de tasarrufların belirleyicileri üzerine yapılmış çalışmalara odaklanılmıştır. Burada çalışmalar makro ve mikro düzeyde ikili bir ayırıma tabi tutularak analiz edilmiştir. Buna göre, tasarrufların belirleyicileri olarak ele alınan değişkenlerin bazıları tasarrufları olumlu etkilerken, bazıları olumsuz, bazıların da tasarruflar üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığı görülmüştür. Hatta aynı değişkenin bile farklı çalışmalarda tasarruflar üzerindeki etkisi farklı çıkmıştır. Örneğin makro düzeydeki çalışmaların yedisinde enflasyon oranı tasarrufları pozitif ve dördünde negatif etkilerken, bir çalışmada anlamsız etkiye sahip olduğu belirlenmiştir (Tablo 1). Makro veri (yıllık ya da üçer aylık) kullanan çalışmalarda Türkiye’de tasarrufların belirleyicileri olarak öne çıkan değişkenler şunlardır: gelir, ekonomik büyüme, enflasyon, reel faiz haddi, kamu tasarruf oranı, özel sektöre verilen kredilerin GSYH içindeki payı, finansal gelişmişlik, bağımlılık oranı, cari açık, dış ticaret haddi, kadınların işgücüne katılım oranıdır.

Türkiye’de, tasarrufları etkileyen faktörleri mikro veri kullanarak inceleyen çalışmalar özellikle 2000’li yıllarda yaygınlaşmıştır. Hanehalkı Bütçe Anketleri’nin yaygın olarak kullanıldığı bu çalışmalarda Türkiye’de hanehalkının tasarruf davranışlarını etkileyen temel faktörler gelir, yaş ve eğitim düzeyidir. Ayrıca hanehalkı büyüklüğü, sosyal güvenlik kurumuna kayıtlı olma, işteki istihdam durumu (ücretli, maaşlı, işveren ya da kendi hesabına çalışma), yaşama yeri (kır/kent), ev ya da araba sahibi olma durumu da tasarrufları belirleyen diğer faktörler olarak öne çıkmaktadır.

Literatürden elde edilen bu sonuçların, uzunca bir süredir düşük tasarruf oranlarına sahip Türkiye’nin, tasarrufları artırmak için uygulanacak politikalarda dikkate alınması önemlidir. Ayrıca Türkiye’de bu konuda yapılan çalışma sayısının kıt olduğu ve yurtiçi tasarrufların önemli bir kısmının hanehalkı tarafından yapıldığı düşünüldüğünde, bölgesel ve mikro düzeyde hanehalkı tasarruflarını inceleyen daha fazla çalışmaya ihtiyaç vardır.

KAYNAKÇA

- Abdioğlu, Z.ve M. Berber (2007). “Türkiye’de Yurtiçi Tasarruf ve Belirleyicileri”. The Second Business and Economy International Workshop, June 28-29, Giresun.
- Achy, L. (2005). “Financial Liberalization, Savings, Investment, and Growth in MENA Countries”, *Research in Middle East Economics*, 6, 67-94.
- Agrawal, P. (2001). “The Relation between Savings and Growth Cointegration and Causality Evidence from Asia”, *Applied Economics*, 33, 499-513.
- Agrawal, P., P. Sahoo and R. K. Dash (2009). “Saving Behaviour in South Asia”. *Journal of Policy Modeling*, 31(2), 208-224.

- Ahmad, M. H., Z. Atiq, S. Alam and M. S. Butt (2006). "The Impact of Demography, Growth and Public Policy on Household Saving: A Case Study of Pakistan", *Asia-Pacific Development Journal*, 13(2), 57-71.
- Ahmed; S. M. and M. I. Ansari (1998). "Financial Sector Development and Economic Growth: the South Asian Experience", *Journal of Asian Economics*, 9(3), 503-517.
- Aktaş, A., D. Güner, S. Gürsel and G. Uysal (2012). "Structural Determinants of Household Savings in Turkey: 2003-2008", *BETAM Working Paper Series*, No. 007.
- Athukorala, P. and K. Sen. (2004). "The Determinants of Private Saving in India", *World Development*, 32(3), 491-503.
- Balassa, B. (1990). "The Effects of Interest Rates on Savings in Developing Countries", *Banca Nazionale del Lavoro Quarterly Review*, 172, 101-118.
- Bandiera, O., G. Caprio, P. Honohan and F. Schiantarelli (1999). "Does Financial Reform Raise or Reduce Saving?", *The Review of Economics and Statistics*, 82(2), 239-263.
- Barış, S. ve N. Uzay (2015). "Yurtiçi Tasarruflar ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği", *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 46,119-151.
- Barro, R. (1974). "Are Governments Bonds Net Wealth?", *Journal of Political Economy*, 82, 1095-1117.
- Bennett, H., N. Loayza and K. Schmidt-Hebbel (2001). "Un Estudio del Ahorro Agregado por Agentes Economicos en Chile", In *Análisis empírico del ahorro en Chile*, edited by Felipe Morandé y Rodrigo Vergara, Santiago, Banco Central de Chile.
- Bhandari, R., D. Dhakal, G. Bradhan and K. P. Upadhyaya (2007). "Determinants of Private Saving in South Asia". *South Asia Economic Journal*, 8(2), 205-217.
- Bozdağ, E. G. (2011). "Mali Derinlik ve Gelir Eşitsizliği", *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 48(558), 95-101.
- Bozkuş, S., ve Üçdoğruk, Ş. (2008). "Hanehalkı Tasarruf Tercihleri-Türkiye Örneği". 8. Türkiye Ekonometri ve İstatistik Kongresi, 24-25 Mayıs 2007, Malatya.
- Burney, N. A. and A. H. Khan (1992). "Socio-economic Characteristics and Household Savings: An Analysis of the Households' Saving Behavior in Pakistan", *The Pakistan Development Review*, 31(1), 31-48.
- Cardenas M. and A. Escobar (1998). "Savings Determinants in Columbia", *Journal of Development Economics*, 57, 5-44.
- Carroll, C. D. and D. N. Weil (1994). "Saving and Growth: A Reinterpretation", *Carnegie-Rochester Conference Series on Public Policy*, 40, 133-192.
- Celasun, M. and A. Tansel (1993). "Distributional Effects and Saving Investment Behavior in a Liberalizing Economy: The Case of Turkey," *METU Studies in Development*, 20(3), 269-298.
- Ceritoğlu, E., ve Eren, O. (2014). "The Effects of Demographic and Social Changes on Household Savings in Turkey", *Central Bank Review*, 14(3):15-33.
- Ceritoğlu, E. (2009). The empirical importance of precautionary saving in Turkey. PhD thesis, University of Nottingham.
- Chaturvedi, V., B. Kumar and R. H. Dholakia (2009). "Inter-Relationship between Economic Growth, Savings and Inflation in Asia", *Journal of International Economic Studies*, 23, 1-22.
- Cilasun, S. M. and M. G. Kırdar (2009). "Türkiye'de Hanehalklarının Gelir, Tüketim ve Tasarruf Davranışlarının Yatay Kesitlerle Bir Analizi", *İktisat İşletme ve Finans*, 24(280), 9-46.
- Cook, C. (1995). "Saving Rates and Income Distribution: Further Evidence from LDCs", *Applied Economics*, 27(1), 71-82.
- Corbo, V. and K. Schmidt-Hebbel (1991). "Public Policies and Saving in Developing Countries", *Journal of Development Economics*, 36, 89-115.
- Çağlayan, E. (2006). "Enflasyon, Faiz Oranı ve Büyümenin Yurtiçi Tasarruflar Üzerindeki Etkileri", *Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi*, 21(1).
- Çolak, Ö. F. ve H. Öztürkler (2012). "Tasarrufun Belirleyicileri: Küresel tasarruf Eğiliminde Değişim ve Türkiye'de Hanehalkı Tasarruf Eğiliminin Analizi", www.tbb.org.tr/Dosyalar/Arastirma_ve_Raporlar/colak.pdf (Erişim Tarihi:18.09.2012).
- Dayal-Gulati, A. and C. Thimann (1997). "Saving in Southeast Asia and Latin America Compared: Searching for Policy Lessons", *IMF Working Paper*, WP/97/110.
- Deaton, A. (1977). "Involuntary Saving Trough Unanticipated Inflation", *American Economic Review*, 67, 899-910.
- Değirmen, S. ve A. Şengönül (2011). "Türkiye'de Net Özel Tasarruf-Yatırım Açığının Belirleyicileri", içinde *Türkiye'de Tasarruflar* (Ed. Ercan Uygur), TEK, İmaj Yayınevi, Ankara.
- Diwan, R. K. (1968). "The Effect of Prices on Savings", *Economic Development and Cultural Change*, 16(3), 430-435.

- Doshi, K. (1994). “Determinants of the Saving Rate: An International Comparison”. *Contemporary Economic Policy*, 12(1), 37-45.
- Dünya Bankası ve Kalkınma Bakanlığı (2011). Yüksek Büyümenin Sürdürülebilirliği: Yurtiçi Tasarrufların Rolü, Rapor no.66301-Tr.
www.kalkinma.gov.tr/DocObjects/View/14001/T%C3%BCrkiyeUlkeEkonomiRaporuT%C3%BCkce.pdf (Erişim Tarihi:12.06.2012).
- Düzgün, R. (2009). “Türkiye’de Özel Tasarrufun Belirleyicileri”, *Erciyes Üniversitesi İİBF Dergisi*, 32, 173-189.
- Edwards, S. (1995). “Why are Saving Rates so Different across Countries? An International Comparative Analysis”, *NBER Working Paper*, No. 5097.
- Edwards, S. (1996). “Why are Latin America’s Savings Rates so Low: An International Comparative Analysis”, *Journal of Development Economics*, 14(1), 5-44.
- Eisner, R. (1994). “National Saving and Budget Deficit”, *The Review of Economics and Statistics*, 76(1), 181-186.
- Ekinci, A. ve E. Gül (2015). “Türkiye’de Yurtiçi Tasarruflar ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Uygulamalı Bir Analiz (1960-2004)”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(19).
- Erim, N. ve A. Türk. (2005). “Finansal Gelişme ve İktisadi Büyüme”, *Kocaeli Üniversitesi SBE Dergisi*, 10 (2), 21-45.
- Feldstein, M. (1995). “Social Security and Saving New Time Series Evidence”, *NBER Working Paper*, No. 5054.
- Feldstein, M. and C. Horioka. (1980). “Domestic Saving and International Capital Flows”, *The Economic Journal*, 90, 314-329.
- Friedman, M. (1957). *A Theory of the Consumption Function*, www.nber.org/books/frie57-1, (Erişim Tarihi: 21.10.2011).
- Fry, M. J. (1980). “Saving, Investment, Growth and the Cost of Financial Repression”, *World Development*, 8(4), 317-327.
- Furman, J. and J. E. Stiglitz (1998). “Economic Consequences of Income Inequality”, <http://www.kc.frb.org/publicat/sympos/1998/S98stiglitz.pdf>, (Erişim Tarihi: 12.06.2012).
- Giovannini, A. (1985). “Saving and the Real Interest Rate in LCDs.”, *Journal of Development Economics*, 2(3), 197-217.
- Graff, M. and A. Karmann. (2006). “What Determines the Finance-Growth Nexus? Empirical Evidence for Threshold Models”, *Journal of Economics*, 87(2), 127-157.
- Gupta, K. L. (1970). “Foreign Capital and Domestic Savings: A Test of Haavelmo’s Hypothesis with Cross-Country Data: A Comment”. *Review of Economics and Statistics*, 52(2).
- Gupta, K. L. (1987). “Aggregate Savings, Financial Intermediation, and Interest Rate”. *Review of Economics and Statistics*, 69, 303-311.
- Horioka, C. Y. (1990). “Why is Japan’s Household Saving Rate So High? A Literature Survey”, *Journal of the Japanese and International Economies*, 4(1), 49-92.
- Horioka, C. Y. and J. Wan (2007). “The Determinants of Household Saving in China: A Dynamic Panel Analysis of Provincial Data”, *Journal of Money Credit and Banking*, 39 (8), 2077-2096.
- Howard, D. H. (1978). “Personel Saving Behaviour and the Rate of Inflation”, *The Review of Economics and Statistics*, 60(4), 547-554.
- Husain, A. M. (1995). “Long-run Determinants of Private Saving Behaviour in Pakistan”, *The Pakistan Development Review*, 34(4), 1057-1066.
- Hussain, M. and O. T. Brookins (2001). “On The Determinants of National Saving: an Extreme-Bounds Analysis”, *Review of World Economics*, 137(1), 150-174, DOI: 10.1007/BF02707604.
- IMF (2007). “Safe to Save Less? Assessing the Recent Decline in Turkey’s Private Saving Rate”. Turkey Selected Issues IMF Country Report No. 07/364.
- Japelli, T. and M. Pagano (1994). “Saving, Growth and Liquidity Constraints”, *The Quarterly Journal of Economics*, 109(1), 83-109.
- Kaldor, N. (1957). “A Model of Economic Growth”, *The Economic Journal*, 67(268), 591-624.
- Kelley, A. C. (1988). “Population Pressure, Saving, and Investment in the Third World: Some Puzzles”, *Economic Development and Cultural Change*, 36(3), 449-464.
- Kelley, A. C. and J. G. Williamson (1968). “Household Saving Behavior in the Developing Economies: the Indonesian Case”, *Economic Development and Cultural Change*, 16(3), 385-403.
- Kelly R. and G. Mavrotas (2003). “Savings and Financial Sector Development: Panel Cointegration Evidence from Africa”, *Discussion Paper*, No. 2003/12, World Institute for Development Economics Research (WIDER).

- Khan, A. H., L. Hasan and A. Malik (1992). "Dependency Ratio, Foreign Capital Inflows and the Rate of Savings in Pakistan", *The Pakistan Development Review*, 31(4), 843-856.
- Kopits, G. and P. Gotur (1980). "The Influence of Social Security on Household Savings: A Cross-Country Investigation", *International Monetary Fund*, 27(1), 161-190.
- Koskela, E. and M. Viren (1982). "Saving and Inflation: Some International Evidence", *Economic Letters*, 9(4), 337-344.
- Koskela, E. and M. Viren (1983). "Social Security and Household Saving in an International Cross Section", *The American Economic Review*, 73 (1), 212-217.
- Kulikov D., A. Paabut and K. Staehr (2007). "A Microeconometric Analysis of Household Saving in Estonia: Income, Wealth and Financial Exposure", Eesti Pank Working Paper, No. 8.
- Lahiri, A. (1988). "Dynamics of Asian Savings: The Role of Growth and Age Structure", [IMF Working Paper No. 88/49](#).
- Leff, N. H. (1969). "Dependency Rates and Savings Rates", *American Economic Review*, 59(5), 886-896.
- Leimer, D. and S. Lesnoy (1982). "Social Security and Private Saving: New Time Series Evidence", *Journal of Political Economy*, 9(3), 606-629.
- Lewis, W. A. (1954). "Economic Development with Unlimited Supplies of Labour". *Manchester School of Economic and Social Studies*, 22(2), 139-191.
- Loayza, N., H. Lopez, K. Schmidt-Hebbel and L. Servén (1998). "Saving in the World: Stylized Facts", <http://worldbank.org/INTMACRO/Resources/styletxt.pdf> (Erişim Tarihi: 23.10.2011).
- Loayza, N., K. Schmidt-Hebbel and L. Servén (2000a). "What Drives Private Saving Across the World?", *Review of Economics and Statistics*, 82(2), 165-81.
- Loayza, N., K. Schmidt-Hebbel and L. Servén. (2000b). "Saving in Developing Countries: An Overview", *The World Bank Economic Review*, 14(3), 393-414.
- Mankiw, N. G. (2007). *Macroeconomics*, (1. Basım), Çev. Ed. Ömer Faruk Çolak, Ankara: Efil Yayınevi.
- Mason, R. (1988). "Saving, Economic Growth, and Demographic Change", *Population and Development Review*, 14(1), 113-144.
- Masson, P. R., T. Bayoumi and H. Samiei (1998). "International Evidence on the Determinants of Private Saving", *World Bank Economic Review*, 12(3), 483-501.
- Matsubayashi, Y. (2002). "The Terms of Trade and Private Savings: Empirical Evidence with a Structural Approach", *Applied Economics Letters*, 9, 55-59.
- Matur, E. P., A. Sabuncu and S. Bahçeci (2012). "Determinants of Private Savings and Interaction Between Public & Private Savings in Turkey", *Topics in Middle Eastern and African Economies*, 14, 102-125.
- Mckinnon, R. I. (1973). *Money and Capital in Economic Development*, Brokings Institution, Washington D. C.
- Mixon, F. G. and J. B. Wilkinson (1999) "Maintaining the Status quo: Federal Government Budget Deficits and Defensive Rent-seeking", *Journal of Economic Studies*, 26(1), 5-14.
- Modigliani, F. (1970). "The Life Cycle Hypothesis of Saving and İnter-Country Differences in the Saving Ratio", in. *Induction, Growth and Trade: Essays in Honor of Roy Harrod*, ed. By W. A. Eltis. Clarendon Pres, London.
- Modigliani, F. (1993). "Recent Declines in the Savings Rate: A Life Cycle Perspective", in. *The Collected Papers of Franco Modigliani*, www.arabictrader.com (Erişim Tarihi: 24.10.2011).
- Munnell, A. H. (1974). *The Effect of Social Security on Personal Savings*, Cambridge: MA: Ballinger Publishing.
- Musgrove, P. (1980). "Income Distribution and the Aggregate Consumption Function", *Journal of Political Economy*, 88(3), 504-525.
- Nwachukwu, T. E. and F. O. Egwaikhide (2007). "An Error-Correction Model of the Determinants of Private Saving in Nigeria", www.africametrics.org (Erişim Tarihi: 21.09.2011).
- Obstfeld, M. (1982). "Aggregate Spending and the Terms of Trade: Is There a Laursen-Metzler Effect?", *The Quarterly Journal of Economics*, 97(1), 251-270.
- Odhiambo, N. M. (2004). "Money and Physical Capital are Complementary in Kenya", *International Economic Journal*, 18, 65-78.
- Ogaki, M., J. D. Ostry and C. M. Reinhart (1996). "Saving Behavior in Low-and Middle-Income Developing Countries: A Comparison", *IMF Staff Papers*, 43(1), 38-71.
- Ostry, J and C. Reinhart (1992). "Private Saving and Terms-of-Trade Shocks: Evidence from Developing Countries", *International Monetary Fund*, 39(3), 495-517.
- Ostry, J. and C. M. Reinhart (1995). "Saving and Real Interest Rate in Developing Countries", *MPRA Paper*, No. 13352.

- Özcan, K. M. ve A. Günay (2011). “Türkiye’de Özel Tasarrufları Belirleyen Unsurlar”, içinde *Türkiye’de Tasarruflar* (Ed. Ercan Uygur), İmaj Yayınevi, Ankara.
- Özcan, K. M., A. Günay ve S. Ertaç. (2003). “Determinants of Private Savings Behaviour in Turkey”, *Applied Economics*, 35, 1405-1416.
- Özcan, K. M., A. Günay ve S. Ertaç (2012). “Macro and Socioeconomic Determinants of Turkish Private Savings”, *Journal of Economic Cooperation and Development*, 33(2), 93-130.
- Özlale, Ü. ve A. Karakurt (2012). “Türkiye’de Tasarruf Açığının Nedenleri ve Kapatılması İçin Politika Önerileri”, *Bankacılar Dergisi*, 23(83), 1-33.
- Öztürk, N., S. Barışık ve H. K. Darıcı (2010). “Gelişmekte Olan Piyasalarda Finansal Derinleşme ve Büyüme İlişkisi: Panel Veri Analizi”, *Zonguldak Karaelmas Üniversitesi SBE Dergisi*, 6(12), 95-119.
- Pasinetti, L. L. (1962). “Rate of Profit and Income Distribution in Relation to the Rate of Economic Growth”, *The Review of Economic Studies*, 29(4), 267-279.
- Poterba, J. M. and L. H. Summers (1987). “Recent Evidence on Budget Deficits and National Savings”, *NBER Working Paper*, No. 2144.
- Pradhan, G. and K. Upadhyaya. (2001). “The Impact of Budget Deficits on National Saving in the USA”, *Applied Economics*, 33(13), 1745-1750.
- Ram, R. (1982). “Dependency Rates and Aggregate Savings: A New International Cross-Section”, *The American Economic Review*, 72(3), 537-544.
- Ramajo, J., A. Garcia and M. Fere (2006). “Explaining Aggregate Private Saving Behaviour: New Evidence from a Panel of OECD Countries”, *Applied Financial Economics Letters*, 2, 311-315.
- Ricciuti, R. (2003). “Assessing Ricardian Equivalence”, *Journal of Economic Surveys*, 17(1), 55-78.
- Rijckeghem, C. V. ve Üçer, M. (2009). “Türkiye’de Tasarruf Oranının Evrimi ve Başlıca Belirleyicileri: Doğru Politikalar İçin Çıkartılacak Dersler”, TÜSİAD-T/2009-02/482.
- Rossi, N. (1988). “Government Spending, the Real Interest Rate, and the Behavior of Liquidity-Constrained Consumers in Developing Countries”, *IMF Staff Papers*, 35(1).
- Sahota, G. (1993). “Saving and Distribution”, *The Economics of Saving* (Ed. J. H. Gapinski), <http://books.google.com.tr/> (Erişim Tarihi: 04.07.2012).
- Schmidt-Hebbel, K. and L. Serven (2000). “Does Income Inequality Raise Aggregate Saving?”. *Journal of Development Economics*, 61, 417-446.
- Schmidt-Hebbel, K., L. Serven and A. Solimano (1996). “Saving and Investment: Paradigms, Puzzles, Policies”. *World Bank Research Observer*, 11(1), 87-117.
- Schmidt-Hebbel, K., S. B. Webb and G. Corsetti (1992). “Household Saving in Developing Countries: First Cross-Country Evidence”, *The World Bank Economic Review*, 6(3), 529-547.
- Shiimi, I. W. ve G. Kadhiwa (1999). *Savings and investment in Namibia* (No. 2), Bank of Namibia, Research Department.
- Solimano, A. and M. Gutierrez (2006). “Saving, Investment and Growth in Global Age: Analytical and Policy Issues”, *CEPAL-SERIE Macroeconomia del desarrollo*, No. 53.
- Summers, L. H. (1982). “Tax Policy, The Rate of Return, and Saving”, *NBER Working Paper*, No. 0995.
- Sümer, A. L. (2016). “Yurtiçi Tasarrufların Ekonomik Büyüme Etkisi: Türkiye Örneği”, *Kafkas Üniversitesi İİBF Dergisi*, 7(13), 281-302.
- Şengür, M., ve Taban, S. (2016). “Türkiye’de Hanehalkı Tasarruflarının Gelir Dışındaki Belirleyicileri”, *Optimum Ekonomi Ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 3(1), 29-53.
- [Simsek, M. \(2005\). “Türkiye’deki Bütçe Açıklarının Ulusal Tasarruflara Etkileri”. *Cumhuriyet Üniversitesi İİBF Dergisi*, 6\(2\), 1-20.](#)
- Taban, S. (2011). “Do Savings Promote Economic Growth in Turkey? A Causality Analysis”, *The Empirical Economic Letters*, 10(7), 647-654.
- Temel Nalın, H. (2013). “Determinants of Household Saving and Portfolio Choice Behaviour in Turkey”, *Acta Oeconomica*, 63(3), 309-331.
- Thornton, J. ve S. R. Poudlay (1990). “Money and Capital in Economic Development: A Test of the McKinnon Hypothesis for Nepal”, *Journal of Money, Credit and Banking*, 22(3), 395-399.
- Uygur, E. (2011). “Türkiye’de Tasarrufların Seyri ve Etkileyen Bazı Unsurlar”. içinde *Türkiye’de Tasarruflar* (Ed. Ercan Uygur), TEK, Ankara: İmaj Yayınevi.

- Uzay, N. (1997). Tasarruf Davranışını Belirleyen Faktörler: Teori ve Türkiye Uygulaması, Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- Uzay, N. (2011). “Gelir Dağılımı-Tasarruf İlişkisi: Kayseri’deki Girişimcilerin Tasarruf Davranışını Belirlemeye Yönelik Bir Uygulama”, içinde *Türkiye’de Tasarruflar* (Ed. Ercan Uygur), TEK, Ankara: İmaj Yayınevi.
- Venieris, Y. P. and D. K. Gupta (1986). “Income Distribution and Sociopolitical Instability as Determinants of Savings: A Cross-Sectional Model”, *Journal of Political Economy*, 94(4), 873-883.
- Yentürk, N., B. Çimenoglu ve A. Ülengin (2009). “An Analysis of the Interaction among Savings, Investments, and Growth in Turkey”, *Applied Economics*, 41(6), 739-751.
- Yılmaz, T. (2010). The Profile and Determinants of Household Savings in Turkey, Report for the World Bank, June.